

В. В. Гудзь

**ЕТНОПОЛІТИЧНІ ПРИЧИНИ
ГОЛОДУ 1932–1933 рр. В УКРАЇНІ:
СУЧАСНА ІСТОРИОГРАФІЯ**

Аналізуються різні точки зору сучасних істориків на причини голоду 1932–1933 рр. в українському селі, зокрема дискусія щодо їх характеристики. Зроблено власні висновки про голод 1932–1933 рр. як, спрямований сталінським керівництвом, геноцид українського селянства.

Ключові слова: голод 1932–1933 рр., причини голоду, Україна

За підрахунками професора Я. Калакури, тільки в період з 1932 до 2007 рр. у світі опубліковано понад 13 тис. творів і збірників документів з теми голоду в Україні 1932–1933 рр. З них біля 5 тис. публікацій є науковими або науково-популярними [1]. Таким чином, жодна подія світової історії не викликала за останні три десятиліття такої зацікавленості дослідників, як Голодомор в Україні. Ця обставина диктує необхідність історіографічного осмислення цієї проблеми як історичного явища й передусім його об'єктивних і суб'єктивних причин. Наразі маємо лише декілька стислих оглядів літератури С. Кульчицького, Р. Пирога, В. Марочка, М. Дорошка, О. Веселової, історіографічні статті В. Савельєва, Я. Калакури, В. Марочка, П. Ящука, В. Калініченка й Є. Яценко, а також деякого із дослідників голоду в регіонах України, в яких простежені окремі напрями досліджень цієї теми. Втім, питання наукової дискусії щодо причин голоду в Україні спеціально не розглядалося. Із зарубіжних авторів українські видання частково аналізували Н. Івніцкій, В. Кондрашин, Є. Осколков. Мета цієї роботи – проаналізувати різні погляди на причини голоду в УРСР 1932–1933 рр. і визначити співвідношення його етнополітичних і соціально-економічних чинників.

На сьогодні у світі склалися дві основні групи наукових інтерпретацій причин і характеру голоду 1933 р. Перша визначає специфіку Голодомору в Україні й українських регіонах Росії як націо- та етногеноцид, інша – наголошує на штучному характері голоду, класифікуючи його як наслідок помилок у загалом правильній стратегії комуністичної влади на колективізацію, індустріалізацію та модернізацію країни. Так, В. Савельєв застерігав проти абсолютізації національних аспектів голоду. Цитуючи російських науковців В. Лапкіна і В. Пантіна, які вважали, що для Сталіна «індустрія є метою, а селянство засобом», В. Савельєв пише: «Логічно у зв'язку з цим зробити висновок, що в процесі реалізації планів “надіндустріалізації” не бралася до уваги доля всіх селян, незалежно від їх національності» [2, 97].

На цьому наголошують й інші сучасні російські науковці. Так, В. Кондрашин заявив: «Невозможно подтвердить на документальном уровне, что политика Сталина и его окружения в 1932–1933 гг. была нацелена на то, чтобы уничтожить украинский народ или его часть. В 1930–1933 гг. из СССР было вывезено почти 13 млн. т зерна, отсюда и масштабы трагедии в зернопроизводящих районах» [3]. А. Марчуков вважає, що «собственно Украинская ССР пострадала не потому, что там жили украинцы, а только потому, что была главной житницей Советского Союза» [4]. Ще далі йде С. Міронін: «Итак, прямой вины Сталина и ЦК ВКП(б) в событиях 2-й половины 1932 г. – 1-й половины 1933 г. не прослеживается... Голод вызван страшным неурожаем» [5].

Серед західних фахівців, що займаються проблемою колективізації та голоду 1932–1933 рр., В. Кондрашин виділив Р. Девіса, М. Левіна, С. Уїткрофта, Л. Віолу і

Ш. Фіцпатрік, які заперечують геноцид в Україні [6]. Він вказав, що двох останніх об'єднує загальний методологічний підхід – погляд на проблему в рамках соціальної історії, немов знизу, через аналіз селянського стану років колективізації [7]. Звідси зрозуміло, чому голод 1932–1933 рр. розглядається ними в контексті протистояння селянства і держави та не врахована його специфіка в республіках СРСР. Натомість Девіс і Віткрофт (колишні учасники російського наукового проекту, під орудою В. Данілова) вважають, що аграрна політика сталінізму зруйнувала сільгоспвиробництво і ненавмисно зумовила голод. Вони нарахували 35 партійно-урядових постанов про надання продовольчої допомоги голодуючим регіонам СРСР від 7 лютого до 20 липня 1933 р., обсягом 320 тис. т зерна. З них до УРСР і Кубані направили 264,7 тис. [8, 481–484]. В. Кондрашин заявляє: «Данные факты убедительно опровергают теорию геноцида голодом Украины» [6]. Проте, історик не вказав, що, по-перше, левова частка цієї допомоги складалася із насінневого та фуражного зерна, щоб забезпечити посівну, а по-друге – прийшла вона після того, як Голодомор вже пройшов пік.

Для В. Кондрашина невідпорним звучить питання ще одного критика концепції Конквеста-Мейса про геноцид – С. Мерля: для чого було спеціально організовувати голодомор, знаючи, що він торкнеться і союзників влади – сільської бідноти, колгоспників-ударників, колишніх партизан? [9, 575–576]. Відповідь дав сам Сталін: «Селянське питання – то є національне питання». Саме національна самосвідомість непокоїла «батька народів» і організатора їх депортацій. Це підтверджує Дж. Мейс, який процитував його лист Л. Кагановичу від 11 серпня 1932 р.: «Если не возьмемся теперь же за выправление положения на Украине, Украину можем потерять» [10, 112]. Американський дослідник М. Таугер також заперечує спрямований характер Голодомору, але пояснює його причину пропорційно обернено до думки В. Кондрашина: «Именно низкий урожай 1932 г. привел к неизбежности голода» [11]. На це нагадаємо, що П. Постишев назвав на XVII з'їзді ВКП(б) 186 млн. пуд. зерна, які в 1932 р. дала Україна. Коли б з цієї кількості хоча б 1,5 млн. пуд. залишили в республіці, то 7 млн. українців, загиблих від голоду, змогли б вижити.

Щодо наявності фіксованого плану геноциду, то сама постановка такого питання некоректна, зважаючи на сталінську практику замітання слідів (згадаймо, облік причин смертей від голоду як «ящур», «кривавий пронос» тощо, нищення даних перепису 1937 р. і його керівників, заборона поїздок журналістів). Можливість існування плану геноциду українського селянства не означає наявності такого письмового документу, як і щодо багатьох інших злочинів режиму, проте, логічно впливає із сукупності та послідовності дій кремлівських вождів. Різні погляди на очевидні факти, пов'язані з політизацією теми, недостатнім вивченням першоджерел і, на нашу думку, виявляють небажання деяких науковців врахувати українську специфіку голодомору, що продемонстрували і міжнародні форуми. 20 жовтня 2003 р. відбулася конференція з проблеми Голодомору у Гарварді. Цитуючи листи Й. Сталіна, Т. Мартін (США) показав, як вороже ставлення генсека до українців зростало внаслідок низки подій: суперечки про визначення національних кордонів на Кубані і Донбасі у 1924–1925 рр., справи Шумського 1926 р., зазіхань Польщі на Україну у 1927 р., бунтів проти розкуркулення й колективізації у 1929–1931 рр., нечуваних протестів партійних низів в Україні проти ревізії зерна влітку 1932 р. Звідси, за Т. Мартіном, скасування

українізації, викачка продовольства, наказ Й. Сталіна закрити кордон, щоб голодуючі не «деморалізували» населення і т. ін. [13].

На засіданні Російсько-української комісії істориків 29 березня 2004 р. у Москві з основними доповідями виступили С. Кульчицький і В. Данілов. Російські історики не підтримали версію українських колег про геноцид. На думку росіян, була недалекоглядна, аморальна, подекуди злочинна політика Й. Сталіна в 1932–1933 рр., причому не тільки в Україні, але й російських регіонах [14, 53–54]. Своєрідним підсумком російсько-української дискусії з проблеми голоду 1932–1933 рр. став «круглий стіл» журналу «Родина» 11 травня 2007 р. У виступі С. Кульчицький вказав, що Голодомор 1932–1933 рр. в Україні мав на меті «утримати в Радянському Союзі, розташовану на кордоні з Європою, національну республіку», яка могла вийти з СРСР. Доповідач поділив трагедію 1932–1933 рр. на Голодомор в Україні і голод в інших регіонах СРСР [15, 83–85]. Ю. Шаповал заявив про те, що «антиукраїнська спрямованість сталінського режиму» була зумовлена «недовірою Сталіна до всієї парторганізації УРСР» і виявилася в припиненні «українізації» та більш жорсткій міграційній політиці в республіці [16, 80–81]. Учасники «круглого столу» з російського боку знову відкинули українську концепцію голоду 1932–1933 рр. у СРСР.

Як відомо, для з'ясування причин голоду 1932–1933 рр. США у 1985 р. утворили «Комісію Конгресу США у справі голоду на Україні», на чолі із фахівцем щодо радянської історії – Дж. Мейсом. Ось уривки одного з документів Комісії: «Земля України обезлюдніла», – повідомляв італійський консул С. Граденіго у Харкові, звітуючи від 31 травня 1933 р. про подорож з Харкова до Одеси. Серед мотивів організації голоду «московським урядом» в Україні, Кубані та Середньому Поволжі, дипломат виділяв потребу влади у «денаціоналізації території... задля єдності імперії». Він дійшов висновку про сплановану заміну «етнографічного матеріалу» в Україні з українського на російський [17, 222–223]. Крім цього, 1988 р. у Торонто працювала Міжнародна комісія – Трибунал з розслідування голоду 1932–1933 рр., куди увійшли найбільш авторитетні фахівці з міжнародного права світу. Комісія визнала голод Актом Геноциду українського народу, який стався, внаслідок: а) стягування зернових податків б) колективізації, в) акції проти куркулів, г) акції протинаціональної [18, 180, 184].

Ці висновки поділяють провідні дослідники голоду 1932–1933 рр. Дж. Мейс мотивував дії Й. Сталіна, котрий «здійснив заходи, спрямовані на нейтралізацію українців і козаків як політично неблагонадійних груп, котрі ще більше погіршили ситуацію. Це відкривало простір для політичної централізації і російського панування в СРСР» [19, 47]. Автор першої аналітичної монографії про Голодомор – Р. Конквест відзначив: «Голод запланувала Москва для винищення українського селянства як національного бастиону. Українських селян нищили не тому, що були селянами, але тому, що були українцями-селянами» [20, 1257]. А. Безансон підкреслив знеособлюючу природу соціалізму, засліплення утопією, а особливо – політичне рішення Й. Сталіна: розгромити селянство та Україну як національну єдність [21, 160].

Відповідно, український історик В. Смолій зауважив, що Голодомор 1932–1933 рр. – це, насамперед, свідомо та національно спрямована терористична акція, цинічно виконана сталінським політичним режимом в Україні [22, 3–4]. Один із провідних фахівців з

історії голоду В. Марочко стверджує: «Ретельне вивчення великої кількості архівних джерел, особливо документів про діяльність політбюро ЦК КП(б)У і політбюро ЦК ВКП(б), а також республіканського і союзного урядів, дає усі підстави для висновку про те, що голод в Україні – це свідомо акція імперських сил проти українського народу» [23, 83].

Ті, хто заперечує геноцид, не можуть пояснити величезної різниці у демографічних втратах від голоду в Росії й Україні. У двох поволзьких краях площею 435 тис. км кв. від голоду померли, за підрахунками В. Кондрашина, 366 тис. осіб. В Україні, площа якої до 1939 р. становила 450 тис. км кв., втрати від голоду за 1932–1933 рр. склали 4649 тис. [24, 28]. У селян Поволжя, після ревізій зерна, залишалася худоба і птиця, незернові продовольчі продукти. В Україні, особливо після телеграми Й. Сталіна 1 січня 1933 р., навіть ці запаси продовольства були конфісковані. Крім того, у Поволжі зменшилося населення і через його втечу в інші регіони, а в Україні ізолювано на смерть і «чорнодошкові» села, і всю республіку. Тому голод переріс у Голодомор. Тому й історики, які доводять тезу – «голод був скрізь», – не можуть пояснити, наведену Ф. Турченком, січневу 1933 р. директиву Й. Сталіна і В. Молотова, що забороняла виїзд українців і приписувала «немедля арештовувати, прорвавшись на север, крестьян Украины и Северного Кавказа, и после того, как будут отобраны контрреволюционные элементы, выдворять остальных на места их жительства», внаслідок чого, на початку весни затримали біля 220 тис. угікачів [25, 17]. Тобто, Україна стала резервацією в центрі Європи.

Про національну спрямованість голоду свідчить також масове переселення. Лише за рік, станом на 23 грудня 1933 р., в УРСР планово переселені 117149 селян з Росії і Білорусі [26, 642]. Очевидно, справді йшла, помічена С. Граденіго, «заміна етнографічного матеріалу». Нарешті, національну спрямованість Голодомору засвідчили самі комуністичні верховоди. Так, М. Панчук навів зізнання секретаря ЦК КП(б)У П. Любченка на пленумі ЦК у червні 1933 р.: «Прорив на фронті сільського господарства і на фронті національно-культурного будівництва щільно між собою пов'язані» [27, 63]. Адже саме українське селянство, а не поліетнічне місто влягло в республіці не просто один із соціальних прошарків, як, наприклад, у Росії, а, знищений геноцидом, глибинний пласт національної духовності та культури. Отже, аналіз дискусії між істориками переконує нас у тому, що Й. Сталін і його підручні, справді, спланували та провели акцію упокорення свідомого українства, з метою утримання республіки в СРСР. Разом із селянством, це упокорення іншими методами, було проведене і щодо інтелігенції та значної частини керівництва України 1930-х рр.

С. Кульчицький, враховуючи етнократичний характер СРСР, резюмує: «Мають рацію ті, хто стверджує, що політичні репресії, яких зазнавав український народ під час чвертьвікової сталінської диктатури, спрямовувалися на утримання Української радянської держави у силовому полі Кремля. Але праві й ті, хто стверджує, що сталінський терор був спрямований проти українців як етносу» [28]. Тому формула про нищення голодом українців як політичної нації, а не етнічної групи, висловлена Дж. Мейсом на першій у світі науковій конференції з голоду 1932–1933 рр. (Монреаль, Канада, 1983 р.), залишається незаперечною.

Отже, можна виділити дві групи дослідників історії трагічних 1930-х рр. за їхнім ставленням до причин і

характеристики голоду в Україні. Одні, визнаючи його штучний характер, класифікують як наслідок політики комуністичної партії, направленої на прискорену колективізацію, індустріалізацію, й обстоюють версію потреби влади у посиленні хлібозаготівлях. Інші – відзначають специфіку Голодомору в Україні та українських регіонах Росії як етногеноцид, внаслідок намагання Кремля покінчити не лише з куркульством, а й з носіями української національної свідомості, з метою недопущення можливого виходу УРСР з Радянського Союзу. На наш погляд, мають рацію автори, які дотримуються характеристики голоду як геноциду українського народу.

1. Калакура Я. Українознавчий погляд на голодомор 1932–1933 рр. як геноцид українського народу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ualogos.kiev.ua>.
2. Савельєв В.Л. Трагедія українського народу у висвітленні зарубіжної історіографії // Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів / Упор. Р. Пиріг та ін. – К., 1990.
3. Кондрашин В.В. Был ли голод 1932–1933 в Украине «геноцидом украинского народа»? Ответ С.В. Кульчицкому // День. – 2008. – № 96.
4. Марчуков А. Голод 1932–1933 гг. или «геноцид украинцев»? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.regnum.ru/news/748191.html>.
5. Миронин С. Кто виновен в голоде 30-х? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.contr-tv.ru>.
6. Кондрашин В.В. Голод 1932–1933 гг. в отечественной и зарубежной историографии [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.hist.msu.ru/Labs/UkrBel>.
7. Viola L. Peasant Rebels under Stalin. Collectivization and the Culture of Peasant Resistance. – N.Y.; Oxford, 1996; Фицпатрик Ш. Сталинские крестьяне. Социальная история Советской России в 30-е годы: деревня / Пер. с англ. – М., 2001.
8. Davies R., Wheatcroft S. The years of hunger: soviet agriculture, 1931–1933. – Palgrave Macmillan, 2004.
9. Merl S. «Entfachte Stalin die Hegersnot von 1932–1933 zur Ausloschung des ukrainischen Nationalismus?» // Jahrbucher fur Geschichte Osteuropas. – 1989. – № 37.
10. Мейс Дж. Геноцид в Україні – «доведено!» // День і вічність Джеймса Мейса / За ред. Л. Івиної. – К., 2005.
11. Таузер М. Урожай 1932 года и голод 1933 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.strateger.net.
12. Гарвардська конференція про Голодомор // Свобода. Видає Укр. Народний Союз. – № 44. – 2003 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.scribd.com.
13. Кондрашин В.В. Был ли голод 1932–33 годов на Украине геноцидом украинского народа? // Государство и общество. Проблемы социально-политического и экономического развития России. – Пенза, 2004.
14. Голод по-большевистски: организаторы и вдохновители // Родина. – 2007. – № 8.
15. Голод по-большевистски: организаторы и вдохновители // Родина. – 2007. – № 9.
16. Report to Congress of the Comission on the Ukraine Famine. – Washington, 1990.
17. Звіт-Резюме Міжнародної Комісії Розслідування Голоду в Україні в рр. 1932–33 // Душею завжди з Україною: пропам'ятний збірник на пошану українського правника та політолога Володимира-Юрія Даниліва. – К.; Торонто, 2003.
18. Мейс Дж. Політичні причини голодомору в Україні (1932–1933 рр.) // Укр. іст. журн. (далі – УІЖ). – 1995. – № 1.
19. Визвольний шлях. Суспільно-політичний і науково-літературний місячник. – Лондон, 1988. – Кн. 10.
20. Безансон А. Пам'ятати і досліджувати! // Голод в Україні 1932–1933 років: вибрані статті / Упор. Н. Дюк. – Луцьк, 2006.
21. Смолій В.А. Передмова (Голодомор 1932–1933 рр.) // УІЖ. – 2003. – № 5.

22. Веселова О., Марочко В., Мовчан О. Геноцид українського народу (1932–1933 рр.) // Голодомори в Україні: 1921–1923 – 1932–1933 – 1946–1947 – злочини проти народу. – вид. 2-е, доп. – К.; Нью-Йорк, 2000.
23. Кульчицький С.В. Сталінський терор голодом і його демографічні наслідки // Голодомор 1932–1933 років як величезна трагедія українського народу: Мат. Всеукр. наук. конф. – К., 2003.
24. Турченко Ф.Г. Пізнати правду... // Голодомор 1932–1933: запорізький вимір / Гол. ред. Ф. Турченко. – Запоріжжя, 2008.
25. Колективізація і голод на Україні. 1929–1933: Зб. док. і мат. / Відп. ред. С. Кульчицький. – К., 1992.
26. Панчук М.І. Злочин Сталіна та його оточення // Голод 1932–1933 років на Україні...
27. Кульчицький С. Таємниці радянського голоду початку 30-х рр.: звіт із московського колоквиуму // День. – 2010. – 12 січня.

Gudz V.V. The etnopolitical reasons of the 1932th – 1933th years famine in Ukraine: modern historiography. One different points of view of the modern historians on an the events during the 1932th – 1933th years in the Ukrainâ are analysed. On the basis of the historiography sources analysis the author made the conclusions about the famine during the 1932th – 1933th as the directed by Stalin genocide of the Ukrainian peasantry.

Key words: hunger of 1932–1933 years, reasons of hunger, Ukraine, discussion

В. І. Маслак

ПРИЧИНИ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ СЕРЕДИНИ XVII ст. ОЧИМА СУЧАСНИХ ПОЛЬСЬКИХ ІСТОРИКІВ

У статті з'ясовуються погляди сучасних польських істориків на причини української Національно-визвольної війни середини XVII ст. Розглянуто еволюцію підходів та їхнє місце в інтелектуальній традиції.

Ключові слова: Національно-визвольна війна, історіографія, Богдан Хмельницький, Україна, Річ Посполита

З огляду на суттєвий вплив української Національно-визвольної війни середини XVII ст. на подальший розвиток східноєвропейського простору, її проблематика здавна належала в Польщі до найбільш досліджуваних ділянок української історії. Не стала винятком і сучасна польська історіографія, особливий період розвитку якої почався з кінця 1980-х рр., коли відбулися радикальні політичні зміни у Східній Європі, що поцягнули за собою також трансформацію гуманітарної сфери, зокрема й історіописання. У цьому сенсі важливо прослідкувати еволюцію підходів сучасних польських істориків до тлумачення передумов доленосного соціального вибуху в Україні, адже від цього залежить опція сприйняття самої війни, її наслідків та опосередкувань.

Вже давно відійшли в минуле знищувальні інвективи на адресу повстанців, як-то «злочинці», «свавільники», «р'язуни» тощо. Ближче до середини ХХ ст. у польській історіографії такі погляди були остаточно витіснені на задвірки. Натомість на передній план вийшов пошук раціональних пояснень, чому, після так званого «золотого спокою» в Україні, стався соціальний вибух, доти небаченої сили. Зрозуміло, що на такому тлі пошуки польських дослідників у часи, коли вже, з одного боку, припинився політичний тиск на науку, а з іншого – пішов процес адаптування надбань західної історіографії, набув ознак плюралізму та посприяв кращому проникненню в предмет дослідження.

Насамперед варто підкреслити прагнення розглядати переплетення різних факторів. Підштовхував до цього як спадок попередніх десятиліть, коли понадміру опуклювалася роль селянських мас, так і поява